

Kallas, Marian

Dzienniki departamentowe w czasach Księstwa Warszawskiego (1808-1815)

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 10/1, 5-31

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN KALLAS

DZIENNIKI DEPARTAMENTOWE
W CZASACH KSIĘSTWA WARSZAWSKIEGO (1808—1815)

I

Opracowanie podejmuje próbę omówienia niektórych wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego, przede wszystkim dzienników departamentowych. Odnaleziony tekst instrukcji ministrów spraw wewnętrznych i policji z 24 II 1812 r. pozwolił mi na omówienie zasad wydawania dzienników departamentowych, zgodnych z założeniami władz naczelnych Księstwa.

Wprawdzie obserwuje się w ostatnich latach pewne ożywienie badań nad dziejami Księstwa Warszawskiego, to jednak szereg istotnych zagadnień nie doczekało się opracowania. Dotyczy to m. in. prasy Księstwa, mimo iż badania naukowe w tej dziedzinie zostały zapoczątkowane w Polsce w latach dwudziestych XIX w.¹ Wiele dyskusji wywoływały publikacje dotyczące kryterium podziału historii prasy polskiej. Wydaje się słuszne przyjęcie faktów politycznych za kryterium tego podziału

¹ M. K a f e l, *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1966 (rozdz. III: „Tradycje prasoznawstwa polskiego”, s. 41—66); A. G a r l i c k a, *Przegląd opracowań historii prasy polskiej* (b. m. r.), s. 20 i nast.; tejże *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (cz. I: do 1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (cyt. dalej: RHCzP), t. 1, 1962, s. 7 i nast.; patrz też J. Ż u r a w i c k a, *Stan badań nad czasopiśmiennictwem polskim*, „Prasa Polska” (cyt. dalej: PP), 1952, nr 10/11, s. 61 i nast.; B. G o l k a, *Kształtowanie się poglądów na prasę jako źródło historyczne i rozwój w Polsce wiedzy o prasie (do lat sześćdziesiątych XIX w.)*, „Biuletyn Prasoznawczy Studium Dziennikarskiego Uniwersytetu Warszawskiego i Ośrodka Dziennikarstwa przy Stowarzyszeniu Dziennikarzy Polskich” (cyt. dalej: BP Warszawa), 1966, nr 10, s. 48 i nast.; tenże, *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX w.*, Warszawa 1969, s. 29—39. Ostatnio J. S z e w c z y k (*Uwagi o historii i historiozofii polskiej prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” (cyt. dalej: ZP), 1968, z. 4, s. 19—26) przedstawił krytyczną ocenę dorobku naukowego w zakresie historii prasy w Polsce, co zapoczątkowało ożywioną dyskusję prowadzoną na łamach „Zeszytów Prasoznawczych” (B. G o l k a, Andrzej F. G r a b s k i i M. T y r o w i c z, ZP, 1969, z. 4, s. 71—78).

(S. J. Czarnowski², J. Kucharzewski³, J. Łojek⁴). Na tej podstawie autor *Bibliografii prasy polskiej* wyróżnił lata 1795—1814 jako osobny okres porozbiorowy i okres Księstwa Warszawskiego. Przyjęcie zaś za podstawę periodyzacji historii prasy czynników ekonomicznych (I. Próchnicki) spowodowało potraktowanie jako jednego okresu lat trzydziestych i czterdziestych XVIII w. po lata dwudzieste XIX w.⁵, a więc i czasów Księstwa. Zapoznanie się z treścią prasy Księstwa pozwala sformułować pogląd o jej jakościowej różnicy w porównaniu do poprzedniego okresu.

*

* *

W przeciwieństwie do Oświecenia po 1795 r. powstało szereg innych poza Warszawą, ośrodków posiadających organy prasowe, jak np. Kraków, Poznań, Wilno, Gdańsk czy Toruń⁶. Zachodzące w latach 1806—1807 przemiany, będące wynikiem walk narodowych i wyzwolenicznych, i utworzenie uzależnionego⁷ wprawdzie od napoleońskiej Francji Księstwa Warszawskiego miały decydujący wpływ na rozwój czasopiśmiennictwa⁸. Nastąpiło wtedy ożywienie ruchu wydawniczego⁹. Zwiększyła się liczba pism periodycznych i utworów publicystycznych. Ponowne ożywienie spowodowały doniosłe wydarzenia 1812 r.

² S. J. Czarnowski, *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*, Kraków 1895, s. 76.

³ J. Kucharzewski, *Czasopiśmiennictwo polskie wieku XIX w Królestwie, na Litwie i Rusi oraz na emigracji. Zarys bibliograficzno-historyczny*, odb. „Przeglądu Narodowego”, Warszawa 1911, s. 16—17.

⁴ *Bibliografia prasy polskiej 1661—1831*, oprac. J. Łojek, Warszawa 1965, s. 5—6.

⁵ I. Próchnicki, *Próba periodyzacji historii prasy polskiej* „Biuletyn Prasoznawczy Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych” (cyt. dalej: BP, Kraków), 1957, nr 2, s. 12—41.

⁶ Por. M. Tyrówicz, *Zadania badawcze historii prasy polskiej*, BP, Kraków 1957, nr 2, s. 6.

⁷ E. Halicz, *Geneza Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1962; W. Sobociński, *Historia ustroju i prawa Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1964; tenże, *Księstwo Warszawskie a Cesarstwo Francuskie. (Zależność faktyczna i międzynarodowa. Rezultaty przeobrażeń wewnętrznych)*, „Przegląd Historyczny” (cyt. dalej: PH), R. LVI: 1965, z. 1.

⁸ Czarnowski, *op. cit.*, s. 77; M. Tyrówicz, *Niektóre aspekty prasy polskiej w okresie rewolucyjnym 1794—1848*, ZP, 1961, nr 1—2, s. 19; tenże, *Wpływ prądów rewolucyjnych na rozwój prasy europejskiej 1789—1849*, ZP, 1961, nr 3, s. 49.

⁹ Zastanawia fakt, że nie odnotował tego F. S. Dmochowski, *Wspomnienia od 1806 do 1830 r.*, Warszawa 1959, s. 28; por. Kucharzewski, *op. cit.*, s. 17—18; Gółka (*op. cit.*, s. 57) stwierdza oznaki ożywienia prasy w okrasie po 1815 r.

Ograniczam się tutaj do zwrócenia uwagi na losy inicjatywy wydawniczych tego okresu¹⁰. Niestety w większości wypadków nie doczekały się one realizacji. Część zaś nowo założonych pism nie zdołała się dłużej utrzymać. Za przykład mogą posłużyć „Dzienne Doniesienia (Warszawskie)” czy „Gazette de Varsovie”, a po zmianie tytułu „Journal de Varsovie”¹¹. Oba te pisma wychodziły tylko w latach 1807—1808. Jeszcze w grudniu 1806 r. F. Dmochowski podjął starania o uzyskanie zgody na drukowanie „Monitora Polskiego”¹². Czajkowski ogłosił prospekt „Dziennika Kaliskiego”, który miał wychodzić „pod powagą Wysokiej Izby Wojennej i Administracji Publicznej” od 1 lipca 1807 r.¹³ W 1808 r. prospekt ogłoszony przez Tomasza Szumskiego zapowiadał ukazanie się pisma pt. „Korespondent Poznański”, mającego wypowiadać się w „materiach nie politycznych, lecz uczonych”¹⁴.

W związku z narastającą falą krytyki działalności władz Księstwa Fryderyk August powołał dekretem z 20 VI 1810 r. deputację „do ułożenia projektów i uwag ku poprawie administracji krajowej i oszczędzenia wydatków we wszystkich wydziałach ministerialnych”¹⁵, która to deputacja opracowała obszerny „raport”¹⁶. Jedną część tego opracowania stanowią interesujące „Myśli względem wzrostu kraju”¹⁷. Autorzy „raportu” wysunęli w nich propozycje założenia pisma periodycznego¹⁸, wydawanego na koszt rządu. Miało ono być rozsyłane do wszystkich nauczycieli szkół wiejskich i plebanów. Nauczyciele mieli za zadanie odczytywać treść numerów pisma w niedzielę w karczmie. Pismo to miało być wydawane

¹⁰ Zwięzła charakterystyka prasy Księstwa znajduje się w moim artykule: *Bydgoski dziennik departamentowy na tle czasopism urzędowych Księstwa Warszawskiego*, „Prace Komisji Historii”, 1969, t. VI, seria C, nr 9, s. 7—13.

¹¹ Omówienie roli „Gazette de Varsovie” zob. T. Łepkowski, *Propaganda napoleońska w Księstwie Warszawskim*, PH, 1962, t. 53, z. 1, s. 64, a ostatnio A. Słomkowska, *Prasa rządowa Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807—1838)*, Warszawa 1969, s. 37—39.

¹² Archiwum PAN, Warszawa, Materiały M. Handelsmana, III—10 (cyt. dalej: Mat. Handelsmana), teczka 86, Materiały do drugiego wydania, Warszawa 1806—1807, wypisy archiwalne i notatki, k. 341—342.

¹³ Prospekt tego pisma znajduje się przy egzemplarzu „Dziennych Doniesień (Warszawskich)”, (cyt. dalej: Dz. Don.) w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego.

¹⁴ „Dziennik Departamentowy Kaliski” (cyt. dalej: Dz. Dep. Kal.), nr 16, z 1808.

¹⁵ Por. ARSt., księgi kancelaryjne (cyt. dalej: ks. kanc.), sygn. 41, Sumariusz dekretoń króla saskiego księcia warszawskiego (1807—1813), s. 62.

¹⁶ Biblioteka PAN, Kraków (cyt. dalej: Bibl. PAN), rkps 139, kart 268; AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (cyt. dalej: Arch. Publ. Pot.), rkps 108, Dzieło deputacji..., t. 1—2, ss. 328, ss. 424. Omówienie treści „raportu” deputacji z r. 1810 zob. M. Kallas, *Projekt reform ustrojowych w Księstwie Warszawskim (1810—1811)*, „Zeszyty Naukowe UMK”, Nauki Humanistyczno-Społeczne, Prawo, X (w druku).

¹⁷ Bibl. PAN, rkps 139, k. 245—267 (rozdz. VIII).

¹⁸ Tamże, s. 257.

w celu „oświecenia ludu”, a treść jego obejmowałyby „przypowieści stanowi włościąnskiemu i żołnierskiemu zaletę przynoszące, a cel moralny mające; przepisy higieny i dietetyki, postrzeżenia gospodarcze etc”. Uznawano także potrzebę umieszczania w tym piśmie artykułów wykazujących „dbałość rządu o dobro ludu wiejskiego”.

* * *

Okres Księstwa Warszawskiego charakteryzuje się istnieniem licznych wydawnictw urzędowych. Także i w tej dziedzinie do Księstwa wprowadzono urządzenia francuskie. Wyrazem tego było m. in. utworzenie „Dziennika Praw”¹⁹, wychodzącego w latach 1808—1813. Na podstawie art. 87 konstytucji²⁰ akty prawne (les lois et réglements d’administration publique”) uzyskiwały moc obowiązującą przez ogłoszenie ich w organie publikacyjnym. Jednakże w praktyce nie przestrzegano konsekwentnie tego postanowienia, bowiem jego realizacja została uzależniona od woli panującego. Wydany przez Fryderyka Augusta dekret z 20 IV 1808 r. o organizacji ministerstw przewidywał w art. 75, że król za pośrednictwem ministra — sekretarza stanu, będzie przekazywał polecenie ogłoszenia aktów prawnych w „Dzienniku Praw”²¹. W rzeczywistości monarcha nie trzymał się ściśle tego rozwiązania i niekiedy wychodziły dekrety, w których było zezwolenie na głoszenie w organie publikacyjnym już wcześniej wydanego dekretu²².

Zasady publikacji aktów prawnych, wymienionych w art. 87 konstytucji, zostały szczegółowo uregulowane w dwóch dekretach królewskich z 19 VI 1810 r.²³ W szeregu wypadkach Fryderyk August wydawał zakaz publikacji niektórych dekretów ze względów politycznych. Znane też były wypadki, kiedy dekrety umieszczone w „Dzienniku Praw” powoływały się na akty tam nie ogłoszone. Postępowanie to wywołało słuszną krytykę opozycji sejmowej, zwłaszcza w 1811 r.²⁴ Początkowo (od 1808 r.) w „Dzienniku Praw” ogłaszano także dekrety nominacyjne. Na podstawie

¹⁹ W tym czasie wyszło 48 numerów, składających się na t. 1—4, oraz początek nru 49 (1813 r.).

²⁰ „Dziennik Praw” (Księstwa Warszawskiego), (cyt. dalej: Dz. Pr.), t. 1, 1810, s. XLIV, XLV.

²¹ *Ustawodawstwo Księstwa Warszawskiego. Akty normatywne władzy najwyższej*, oprac. W. M. Bartel, J. Kosim, W. Rostocki (cyt. dalej: *Ustawodawstwo*), t. 1, Warszawa 1964, nr 94.

²² Np. Dz. Pr., t. 2, s. 97—98.

²³ Tamże, s. 244—246; *Ustawodawstwo*, t. 2, Warszawa 1965, nr 239; por. AGAD, Akta Rady Stanu (cyt. dalej: ARSt.), sygn. 94, względem praw w ogólności i umieszczania tychże w „Dzienniku Praw”, s. 7. W tych kwestiach nieścisłości u Słomkowskiej *op. cit.*, s. 41.

²⁴ [Godlewski J.], *Głosy posła mariampolskiego na sejmie 1811 w Warszawie*, Warszawa 1814 (cyt. dalej: *Głosy*).

dekretu króla z 11 X 1809 r.²⁵ zaczęto publikować oddzielny „Dziennik Praw”, „tyczący się nominacji urzędników” (od 1812 r.). Od 1811 r. publikowano decyzje Rady Stanu, występującej w charakterze sądu kompetencyjnego między władzami administracyjnymi a sądowymi, w osobnym *Dzienniku decyzji Rady Stanu, w przedmiotach spornych, administracyjnych i jurysdykcyjnych*. W 1812 r. ukazał się drugi tom tego wydawnictwa pod zmienionym tytułem: *Dziennik decyzji Rady Stanu w przedmiotach spornych administracyjnych*²⁶.

Znacznie obszerniejszy był wydawany od 1811 r. *Dziennik Dekretów Sądu Kasacyjnego Księstwa Warszawskiego*. W roku następnym nastąpiła zmiana tytułu wydawnictwa na *Dziennik Wyroków Sądu Kasacyjnego Księstwa Warszawskiego*. W 1812 r. ogłoszono drukiem *Diariusz sejmowy*²⁷ i *Bulletin de la Diète*²⁸. Tylko w drugiej połowie tegoż roku (lipiec — listopad) ukazywały się: *Dziennik Konfederacji Generalnej Królestwa Polskiego*²⁹ wraz z *Dodatkiem*³⁰ do tego wydawnictwa i *Zbiór pism tyczących się powstania Królestwa Polskiego*³¹.

Poza tym w czasach Księstwa Warszawskiego ukazywało się szereg druków wydawanych w głównej mierze przez organy naczelne pod różnymi nazwami: odezwy, obwieszczenia, uwiadomienia, regulaminy, tabele, taryfy, a zwłaszcza instrukcje³². Niekiedy także prefekci³³ i inni urzędnicy ogłaszali instrukcje dotyczące zasad funkcjonowania podległych sobie władz.

*

* *

²⁵ Dz. Pr., t. 2, s. 47—48.

²⁶ Por. W. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 18, 116, gdzie autor wymienia tylko pierwszą z tych publikacji.

²⁷ Natomiast diariusze sejmu z 1809 i 1811 nie zostały opublikowane ze względu na zakaz króla (dekret z 7 II 1811 r., *Ustawodawstwo*, t. 3, Warszawa 1967, nr 29).

²⁸ *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 176.

²⁹ Tamże, poz. 178.

³⁰ Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 48.

³¹ *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 177.

³² Przykładowo można tutaj wymienić kilka instrukcji, które są obecnie niezwykle rzadkimi drukami: *Instrukcja ogólna tycząca się ułożenia ksiąg obywatelskich*, Warszawa 1808 (WAP Poznań, APP Biała, Radolińscy, sygn. 262, k. 49) Edykty i rozporządzenia drukowane, sygn. 558, 576; por. OT Płock, sygn. 608, k. 9—11; por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 64. *Instrukcja ministra sprawiedliwości, F. Łubieńskiego, o organizacji sądownictwa z 1808 r.* (WAP Łódź, Arch. Radoszewskich z Opatówka, sygn. V—4, 71, Akta dotyczące działalności publicznej Józefa Radoszewskiego, 1807—1808, k. 26—29, por. Sobociński, *op. cit.*, s. 241).

³³ Można m. in. wymienić następujące pozycje: *Tymczasowa instrukcja do odbywania czynności miejskich*, Płock 1811, wyd. R. Rembieliński (Księgozbiór Bibl. PAN w Kórniku, sygn. 110656; por. Arch. Diecezjalne Płock, ks. W. Mąkowski, Ma-

Pewnego wyjaśnienia wymaga jeszcze sprawa gazety rządowej³⁴ w czasach Księstwa Warszawskiego. Za dawniejszymi także najnowsze bibliografie, a wśród nich i *Bibliografia prasy polskiej*³⁵ nadal podają, że w 1807 r. drukowano w Warszawie „Gazetę Rządową”. Kilkuletnie moje poszukiwania tej gazety okazały się bezowocne. Uważam, że w tym wypadku informacje *Bibliografii* są nieprawdziwe. Można by jedynie wysunąć jeszcze przypuszczenie, że nastąpiło zniekształcenie tytułu innego pisma. Informację ostatecznie potwierdzającą nieistnienie „Gazety Rządowej”³⁶ w czasach Księstwa Warszawskiego znajdujemy w piśmie Rady Ministrów Księstwa z 14 XII 1810 r.³⁷ Zawiera ono objaśnienia dotyczące projektu dekretu w sprawie zwolnienia redaktorów pism od opłacania tzw. „kanonu”. Rada Ministrów wskazywała na to, że „[...] dla niedostatku »Gazety Rządowej«[...]” powstała konieczność wprowadzenia obowiązku bezpłatnego umieszczania na łamach prasy „ogłoszeń i rządowych ustaw”³⁸. Ostatecznie więc w przeciwieństwie do większości ówczesnych państw europejskich na ziemiach polskich aż do lat trzydziestych XIX w. nie drukowano gazety rządowej³⁹.

W 1807 r. Jan Wilkoszewski⁴⁰ ogłosił prospekt nowego wydawnictwa pt. „Dzienne Doniesienia (Warszawskie)”. Gazeta ta ukazywała się jedy-

teriały dotyczące pobytu Napoleona I na Mazowszu w 1807 r. (vol. niefol.); nieściśle u Sobocińskiego *op. cit.*, przyp. 37, s. 38, jakoby druk ten wyszedł z datą 20 X 1810 r.; *Instrukcja dla burmistrzów miast departamentu Warszawskiego*, Warszawa 1811, wyd. F. S. Nakwaski, (Bibl. Narodowa, cyt. dalej: BN, Zbiory Wilanowskie, W. 14214; Bibl. PAN w Gdańsku, S. I 25160); *Instrukcja dla burmistrzów i rad miejskich w departamencie warszawskim...*, Warszawa 1810, wyd. F. S. Nakwaski BN, Zbiory Wilanowskie, W. 14215).

³⁴ Pierwszym tego rodzaju organem na ziemiach polskich była „Gazeta Rządowa” w 1794 r. Zob. *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 116; Słomkowska, *op. cit.* s. 27—34; por. I. Próchnicki, „Gazeta Rządowa” — organ prasowy rewolucji 1794 r., „Prasa Współczesna i Dawna” (cyt.: PWD), 1958 nr 2.

³⁵ Np. *Bibliografia polska* K. Estreichera, t. 3, s. 412; *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 154; dane zawarte u Z. Młynarskiego (*Zarys historii prasy polskiej*, cz. 1 (do 1864), Łódź—Warszawa 1956, s. 27—28) jak i u B. Pleśniarskiego (*Szkolnictwo departamentu bydgoskiego w okresie Księstwa Warszawskiego*, Toruń 1965) nie znajdują pokrycia.

³⁶ W tym wypadku nie doszło w Księstwie Warszawskim (w odróżnieniu np. od Królestwa Westfalskiego) do utworzenia centralnego organu rządowego. Ten pogląd reprezentuje również Słomkowska *op. cit.*, s. 41.

³⁷ AGAD, Akta Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego (cyt. dalej: ARM), sygn. 276. Pisma periodyczne tudzież gazety i dzienniki departamentowe, k. 11.

³⁸ Tamże, por. argumentację Słomkowskiej *op. cit.*, s. 39—40.

³⁹ Wyjaśnienia przyczyn tego faktu podjęła się Słomkowska w swej obszernej monografii o prasie rządowej Księstwa i Królestwa, m. in. s. 7, 9, 50 i nast.; por. też *Próby wydawania gazet rządowych w Królestwie Polskim w latach 1815—1831*, cz. 1, RHCzP, t. 4, s. 5.

⁴⁰ W 1806 r. zamierzał on wydawać „Gazette de Varsovie”.

nie w okresie od końca grudnia 1807 r. do końca czerwca 1808 r.⁴¹ Treść tego pisma stanowiły w głównej mierze informacje urzędowe oraz różnorodne ogłoszenia. „Dzienne Doniesienia” nie posiadały w ogóle działu zagranicznego, a w krajowym nie zamieszczano aktualnych wiadomości politycznych. Dlatego też nie można „Dziennych Doniesień” nadal traktować jako gazety o charakterze ogólnoinformacyjnym⁴². Ze względu zatem na charakter tego pisma, wydawanego przez osobę prywatną, uważam, że „Dzienne Doniesienia” były organem o charakterze kryptorządowym. Sądzę także, że czasopismo to, które upadło jedynie ze względu na trudności finansowe, stało się wzorem dla wydawanych od 1808 r. przez niektórych prefektów dzienników departamentowych.

*

* *

Dzienniki departamentowe były najliczniejszą grupą wśród czasopism urzędowych w czasach Księstwa Warszawskiego. Były one departamentowymi organami publikacyjnymi. Jednakże niektóre z nich zawierały stosunkowo dużo materiałów o charakterze nieurzędowym. Fakt ten pozostaje w związku z tym, że pisma te w większości wypadków spełniały rolę zastępczą wobec braku pism periodycznych — jak w Bydgoszczy, Kaliszu, Łomży, Płocku, Radomiu i Siedlcach lub jak w Warszawie, Krakowie — uzupełniającą wobec ich istnienia⁴³. Stan taki występuje, zdaniem T. Butkiewicza⁴⁴, gdy prasa nie może rozwijać się w sposób naturalny, prawidłowy. Burzliwe lata krótkotrwałego Księstwa istotnie nie sprzyjały właściwemu rozwojowi czasopiśmiennictwa.

Do niedawna nasza wiedza o dziennikach departamentowych była bardzo skąpa i fragmentaryczna. Jedynie w kilku dawniejszych pracach znaleźć można krótkie i często niedokładne wzmianki o tych czasopismach (S. J. Czarnowski⁴⁵, J. Kucharzewski⁴⁶, Z. Gloger)⁴⁷. Wiele nieścisłości znajduje się w pracy o historii prasy Z. Młynarskiego⁴⁸. Kilka lat temu

⁴¹ Charakterystyka tego czasopisma: M. Kallas, „Dzienne Doniesienia (Warszawskie) 1807—1808, „Rocznik Warszawski” (w druku).

⁴² Bibliografia prasy polskiej, poz. 157, początkowo ja także podzielałem tę opinię (Bydgoski dziennik departamentowy, s. 10).

⁴³ Por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 49, patrz też s. 36—38.

⁴⁴ T. Butkiewicz, *Z problemów badań historyczno-prasowych*, „Kwartalnik Prasoznawczy” (cyt. dalej: KP), 1957, nr 3, s. 60; Z. Młynarski, *Przedmiot i cel badań nad historią prasy*, BP Warszawa 1962, z. 3, s. 1; J. Łojek, *Statystyka prasy polskiej 1661—1831*, RHCzP, t. 4, z. 1, s. 9.

⁴⁵ Czarnowski, *op. cit.*, s. 79—80.

⁴⁶ Kucharzewski, *op. cit.*, s. 18.

⁴⁷ *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, wyd. z 1958, s. 275—284.

⁴⁸ Młynarski, *Zarys historii prasy*, s. 28.

W. Sobociński⁴⁹ zainteresował się tym nie opracowanym tematem i omówił niektóre kwestie związane z treścią oraz zasadami wydawania tych pism. Zaslugą tego autora jest też zestawienie danych bibliograficznych o większości dzienników departamentowych. W 1969 r. wydrukowano monografię A. Słomkowskiej o prasie rządowej Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego, w której autorka zajęła się również dziennikami departamentowymi, zastrzegając się jednak, że praca jej „poświęcona jest głównie prasie rządowej okresu Królestwa Polskiego”⁵⁰. W tym samym roku ukazał się artykuł omawiający bydgoski dziennik departamentowy oraz pewne kwestie dotyczące zasad wydawania dzienników departamentowych w Księstwie w oparciu o reskrypt ministrów spraw wewnętrznych i policji z 24 II 1812 r.⁵¹

Szereg ustaleń dotyczących dzienników departamentowych zawierają także niektóre bibliografie: prawnicza A. Suligowskiego⁵², K. Estreicher⁵³, prasy polskiej J. Łojka⁵⁴, historii Polski pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej⁵⁵, czasopism pomorskich⁵⁶. W wyniku przeprowadzonej kwerendy różnorodnych materiałów dokumentacyjnych okazało się, że w odniesieniu do dzienników departamentowych zasadniczo nie zachowały się ani archiwalia i materiały drukowane redakcyjne, ani źródła pozaredakcyjne, archiwalne i niearchiwalne, ani także rękopisy i źródła drukowane o prewencji pozaredakcyjnej⁵⁷.

II

W Księstwie Warszawskim stosowano różnorodne formy ogłaszania przepisów prawnych. Centralnym organem publikacyjnym był „Dziennik Praw”. Oprócz tego akty prawne, a zwłaszcza dekrety królewskie ogłaszano w prasie. Od 1807 r. prasa warszawska publikowała bezpłatnie akty prawne otrzymane od władz⁵⁸. W 1809 r. zgodnie z uchwałą sejmową redaktorzy gazet zostali zobowiązani do uiszczania podatku pod nazwą „patentowe”, co wywołało konieczność ostatecznego rozstrzygnięcia spr-

⁴⁹ Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 36—38, 47—49.

⁵⁰ Słomkowska, *Prasa rządowa*, s. 7.

⁵¹ Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 18—22.

⁵² A. Suligowski, *Bibliografia prawnicza Polski XIX—XX w.*, Warszawa 1811.

⁵³ K. Estreicher, *Bibliografia polska*, wyd. 2, t. 3.

⁵⁴ *Bibliografia prasy polskiej*.

⁵⁵ *Bibliografia historii Polski*, pod red. H. Madurowicz-Urbańskiej.

⁵⁶ *Bibliografia czasopism pomorskich — woj. bydgoskie*. Praca zbiorowa pod red. H. Baranowskiego, Toruń 1960.

⁵⁷ Por. M. Tyrowicz, *Klasyfikacja źródeł do dziejów czasopiśmiennictwa i prasy*, PWD, 1958, nr 4, s. 37 i nast.

⁵⁸ Por. Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 14—15.

wy opłacania tzw. „kanonu”, pobieranego w czasach pruskich i w początkowym okresie Księstwa⁵⁹. W związku z tym Rada Ministrów przedstawiła 14 XII 1810 r. projekt dekretu⁶⁰, opracowanego przez ministra policji, który stał się podstawą dekretu z 5 II 1811 r. o obowiązkach i prawach redaktorów gazet i pism periodycznych⁶¹. Na tej podstawie obowiązki bezpłatnego umieszczania w gazetach podlegały: dekrety królewskie oraz „wszelkie ustawy i ogłoszenia rządowe [...] dotyczące się służby i rzeczy publicznej, które w tym celu od władz krajowych przesłane zostaną” z dopiskiem „ex officio” (art. 3 i 5 dekretu z 5 III 1811 r.). Jednocześnie dekret ten wyraźnie postanawiał, że „Wszelkie ogłoszenia, dotyczące się prywatnych osób lub interesów, jako też [...] mowy, kazania *etc.* jedynie za opłatą w tychże gazetach umieszczane być mogą” (art. 4). W ten sposób dokładnie uregulowano kwestię bezpłatnego ogłaszania w prasie aktów urzędowych⁶².

Niektóre akty, jak np. uchwały Rady Stanu, Rady Ministrów czy konwencje międzynarodowe, ogłaszano również w formie druków ulotnych (wskazuje na to W. Sobociński)⁶³. Akty przeznaczone do publicznej wiadomości były ponadto wywieszane w budynkach, urzędowych w dniu ogłoszenia⁶⁴. Jednakże nadal najpewniejszą formą przekazywania treści aktów prawnych było odczytywanie ich w kościołach, co wywoływało gwałtowne protesty katolickiej hierarchii kościelnej⁶⁵. Wszystkie omówione środki okazały się jednak niewystarczające i dlatego większość

⁵⁹ Uchwała Rady Ministrów z 30 X 1807 r. zaleciła ministrowi zwolnienie redakcji gazet warszawskich od opłacania „kanonu”. *Ustawodawstwo*, t. 1, nr 11.

⁶⁰ ARM, sygn. 276, k. 2—10, 12—14, 16.

⁶¹ *Ustawodawstwo*, t. 3, nr 51. Treść i charakterystyka tego dekretu: Słomkowska, *Prasa rządowa...*, s. 39—40.

⁶² Odmienny pogląd wyraziła Słomkowska, *op. cit.*, s. 40. W związku z tym przytaczam fragment art. 4 projektu dekretu Rady Ministrów z 14 XII 1810 r., którego redakcja (ale nie treść) uległa pewnej zmianie: „Wszelkie zaś ogłoszenia dotyczące się prywatnych osób lub interesów, opisy obchodów uroczystości, festynów, mowy, kazania *etc.* jedynie za opłatą w tychże gazetach umieszczone być mają. Wszelkie ogłoszenia sądowe (wyjąwszy w materii kryminalnej) jako też władz administracyjnych dotyczące się osób partykularnych, wszelkie doniesienia o kupnach, sprzedażach, dzierżawach dóbr przez władze sądowe lub administracyjne do gazet przesłane, wszelkie obwieszczenia prywatne, ogółem wszelkie artykuły służby publicznej nie dotyczące jedynie za opłatą w tych gazetach umieszczone być mają” (ARM, sygn. 276, k. 13—14, 16).

⁶³ Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 32.

⁶⁴ *Op. cit.*

⁶⁵ *Sześćoletnia korespondencja władz duchownych z rządem świeckim Księstwa Warszawskiego, służąca do historii Kościoła polskiego*, wyd. I. Raczyński, Warszawa 1816, s. 102—103, 311; por. ARSt., sygn. 367 „b”, Acta universalia. Przełożenia, raporty do Najjaśniejszego Pana, k. 17—18; zbiory Czartoryskich, rkps 2620, Listy, mowy, odezwy... z lat 1807—1815, s. 100—105.

prefektów wprowadziła w latach 1808—1815 departamentowe organy publikacyjne. Konsekwencją tego faktu były pewne różnice, m. in. w układzie i zawartości dzienników departamentowych czy systemie ich prenumeraty. Dopiero w 1812 r. doszło do ujednoczenia zasad wydawania tych czasopism urzędowych.

Prefekci przystępując do zakładania dzienników departamentowych, musieli pokonywać liczne trudności. Jedną z nich było to, że znaczna liczba urzędników nie uznawała celowości wydawania pism urzędowych w postaci dzienników departamentowych⁶⁶, gdyż część z nich otrzymywała bezpłatnie „Dziennik Praw”⁶⁷ (do wydania dekretu z 8 XI 1812 r. o obowiązku jego prenumeraty)⁶⁸.

Prefekci, którzy przystąpili do wydawania departamentowych organów publikacyjnych, starali się wykazać korzyści wynikające z tego przedsięwzięcia. Prefekt departamentu kaliskiego w obwieszczeniu z 17 VI 1808 r. uzasadnił potrzebę ogłaszania dziennika departamentowego jako pisma „[...] mieszczącego w sobie to tylko, co każdemu mieszkańcowi do jego wiadomości jest konieczne niezbędnym”⁶⁹. Ogłoszenie prefekta departamentu bydgoskiego z początków 1808 r.⁷⁰ zapowiadało utworzenie w Bydgoszczy „Dziennika Doniesień Rządowych i Prywatnych”. Prefekt uważał, że dobro publiczne wymaga, aby nie tylko „każda zwierzchność, ale i wszyscy obywatele i mieszkańcy tego kraju o woli rządu, o jego różnych ustawach, uchwałach i nawet o prywatnych znaczniejszych wypadkach [...] wcześniej i powszechnie uwiadomiani być mogli, skąd niemałe pożytki dla obywateli wypływają”. Celem tego pisma było więc dostarczenie ludności departamentu „różnych do pożytecznej wiadomości służących rzeczy”⁷¹.

Później, w 1811 r., A. Gliszczyński w odezwie z 15 II 1811 r.⁷² wy-

⁶⁶ Wynika to wyraźnie z wielu apelów, odezwo i zarządzeń poszczególnych prefektów.

⁶⁷ ARSt., sygn. 123, Drukarnia Rządowa, s. 14—15; por. ARM, sygn. 79, „Dziennik Praw” — Drukarnia Rządowa, nr 3—4.

⁶⁸ Dz. Pr., t. 4, s. 407—410.

⁶⁹ Dz. Dep. Kal., nr 12, z 1808.

⁷⁰ Ogłoszenie to jest nie datowane, a na podstawie jego treści sędzę, że ukazało się ono między lutym a początkiem kwietnia 1808 r. Tekst w formie druku w języku polskim i niemieckim zachował się w WAP, Poznań, APP Radolińscy, sygn. 241, Zbiór różnych aktów administracyjnych i organizacyjnych (1807—1808), s. 63, i WAP Bydgoszcz, Arch. Szczanieckich z Nawry, sygn. 200, Acta wegen der unter den Sächsischen Regierung... (vol. niefol.), druk., 1 karta.

⁷¹ „Dziennik Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego” (cyt. dalej: Dz. Don. Dep. Bydg.), nr 3, z 1808.

⁷² „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego” (cyt. dalej: Dz. Tyg. Dep. Bydg.), nr 1, z 1811, por. też pismo prefekta z 29 XII 1811 (nr 36, z 1811) oraz z 28 II 1812 (nr 50, z 1812) i z 24 XII 1812 (nr 36 i 37, z 1812).

raził pogląd, iż „obowiązkiem jest rządu publiczność z wszystkim, co jest warte ciekawości i wiadomości powszechnej, obznajamiać”. Z drugiej zaś strony „każdy wreszcie obywatel i mieszkaniec krajowy powinien być w stanie bez uprzedzenia w postępowaniu urzędników wszelkiego stopnia znać tak ogólne kraju, jak i szczególne urządzenia z nich wypływające”.

Z prospektu „Dziennika Departamentowego Warszawskiego” z 2 XI 1811 r. wynika, że prefekt zdecydował się na wydawanie tego pisma w celu zastąpienia dotąd stosowanego „obsyłania cyrkularzy i ogłoszeń z ambon, z których pierwsze niedogodne, drugie częstokroć niedostatecznie wysłowione przydatnymi nie są”⁷³. Tym samym względem kierował się prefekt departamentu płockiego, który w wydanym 1 X 1910 r. „urządzeniu prefekturalnym”⁷⁴ zapowiadał ukazywanie się „Dziennika Departamentowego Płockiego”. O założeniach i celach dzienników departamentowych R. Rembieleński wypowiedział się obszerniej w odezwie z 23 II 1812 r.⁷⁵ Omawiając wydany 24 II 1812 r. reskrypt ministrów spraw wewnętrznych i policji, dotyczący zasad wydawania dzienników departamentowych⁷⁶, wskazał, że czasopisma te pozwalają zachować „jawność czynności rządowych”. Ponadto pisma te miały wpłynąć na zmianę sytuacji, gdzie każdy departament „[...] oddzielnego nabierał charakteru i coraz większą względem innych departamentów zaczynał się wyszczególniać obcością zasad w postępowaniu”.

Prefekt departamentu łomżyńskiego⁷⁷ uważał, że „Utrzymywanie towarzyskiego między ludźmi porządku do pomyślności narodów koniecznie potrzebnego do dobrych praw, równie jak do rychłego onych ogłaszania i dokładnej egzekucji zależy”. Było to powodem założenia dziennika departamentowego, obejmującego „[...] urządzenia tyżące się administracji krajowej, niemniej znamienitsze doniesienia względem literatury, ekonomiki lub wiadomości praktycznych”. Czasopismo to „[...] ciągle podawać będzie publiczności uwiadomienia potrzebne wszelkich ustaw rządowych, okaże powinność i środki do ich wykonania, tak ze strony urzędnika, jako też ze strony obywatela, i wyjaśniać, jakie mieć wy-

⁷³ „Dziennik Departamentowy Warszawski” (cyt. dalej: Dz. Dep. Warsz.), nr 1, z 6 I 1812.

⁷⁴ Arch. Diecezjalne Płock, Materiały dotyczące pobytu Napoleona na Mazowszu; por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 37.

⁷⁵ „Dziennik Urzędowy Departamentu Płockiego” (cyt. dalej: Dz. Urz. Dep. Pł.), nr 78, z 1812.

⁷⁶ Por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 36—37.

⁷⁷ Pismo prefekta departamentu łomżyńskiego z 30 XII 1814, „Dziennik Departamentowy Łomżyński” (cyt. dalej: Dz. Dep. Łomż.), por. „Dziennik Departamentowy Radomski” (cyt. dalej: Dz. Dep. Rad.), nr 1, z 1811.

pada stosunki z władzą departamentową lub powiatową [...] Przy tym umieszczając wyjątki z pism uczonych, z wynalazków praktycznych i doniesień interesujących przyniesie nie tylko interesującą zabawę, ale też pewne wzory do uwagi lub naśladowania”.

W prospekcie „Dziennika Departamentowego Krakowskiego” z 24 IV 1812⁷⁸ prefekt ogłaszał, iż wydawnictwo to będzie zawierało poza różnorodnymi aktami prawnymi także „[...] inne wiadomości, które wzrostu rolnictwa, fabryk, rękodzieł bliżej tyczyć się mogą lub [...] podprefektom, wójtom i burmistrzom dla dopełnienia ich obowiązków są nieodbycie potrzebne”. Ze względu na korzyści wynikające z wydawania dzienników departamentowych prefekt departamentu siedleckiego w odezwie z 29 VIII 1815⁷⁹ uznał, że „na wzór po wszystkich już departamentach (?) używany zaprowadzi »Dziennik Departamentu Siedleckiego«, w którym wszelkie postanowienia rządu umieszczane będą”, dodając, iż „[...] rząd wyższy mieć chce, aby wszelkie urządzenia w dziennikach departamentowych ogłaszane były”.

Pomimo że nie wszystkie z omówionych tu zapowiedzi wydawców dzienników departamentowych zostały zrealizowane w całości, jednak pozwalają one na określenie założeń programowych tych pism. Głównym zadaniem dzienników departamentowych było ogłaszanie przepisów prawnych, różnorodnych ogłoszeń i informacji. Ponadto w niektórych wypadkach (dziennik departamentowy bydgoski, łomżyński, krakowski) zamieszczano dodatkowo inne materiały o charakterze nieurzędowym. Niekiedy nawet dzienniki departamentowe (bydgoski, łomżyński) drukowały utwory literackie. Należy podkreślić, że prefekci starali się poprzez dzienniki departamentowe kształtować opinię publiczną zgodnie z poglądami czynników rządzących. W tym celu zamieszczano niejednokrotnie (m. in. w dzienniku departamentowym bydgoskim) artykuły, których zadaniem było uzasadnienie celowości działań podjętych przez władze. Istotne było także i to, że za pomocą dzienników departamentowych starano się zapoznać społeczeństwo z zasadami wzajemnego stosunku między „obywatelami” a „urzędnikami”.

Przedmiotem niniejszego opracowania są czasopisma urzędowe, noszące w większości wypadków nazwę dziennika departamentowego (Kalisz, Kraków, Radom, Warszawa). W dwóch wypadkach (Łomża, Płock) nastąpiła zmiana tytułu pisma. W Płocku w latach 1810—1812 wychodził „Dziennik Departamentowy Płocki”. Od nru 72 z 15 II 1812 r. tytuł tego

⁷⁸ „Dziennik Departamentowy Krakowski” (cyt. dalej: Dz. Dep. Krak.), nr 1, z 1812.

⁷⁹ „Dziennik Urzędowy Departamentu Siedleckiego” (cyt. dalej: Dz. Urz. Dep. Siedl.), nr 1, z 1815.

pisma brzmiał: „Dziennik Urzędowy Departamentu Płockiego”⁸⁰. Natomiast w Łomży w ciągu 1812 r. wychodził „Dziennik Departamentowy Łomżyński”, a w 1815 r. po dwuletniej przerwie zaczęto wydawać „Dziennik Urzędowy Departamentu Łomżyńskiego”⁸¹. Inną nazwę nosił bydgoski dziennik departamentowy. W latach 1808—1809 drukowano „Dziennik Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego”, a później (1811—1815) „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego”, który był kontynuacją poprzedniego. Ponieważ nie nastąpiła jednocześnie zmiana charakteru pisma, więc zgodnie ze słusznym ustaleniem J. Łojka⁸² należy traktować je jako jedną jednostkę statystyczną. Jednakże *Bibliografia prasy polskiej* wyróżnia w tym wypadku trzy jednostki statystyczne: „Dziennik Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego”, 1808—1809 (poz. 161), „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego” z okresu 1811—1812 (poz. 166) oraz „Dziennik Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego” z 1814 r. (poz. 180). Ta ostatnia informacja jest nieścisła⁸³, bowiem od 1811 do 1815 r. bydgoski dziennik departamentowy ukazywał się stale pod tytułem „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego”.

Pierwszym czasopiśmie urzędowym⁸⁴ w czasach Księstwa był „Dziennik Departamentu Kaliskiego”, którego pierwszy numer ukazał się 1 V 1808 r.⁸⁵ Po wznowieniu pisma ukazywało się ono bez przerwy do końca 1815 (1816)⁸⁶. Takie też ustalenia podaje *Bibliografia prasy polskiej*⁸⁷. Natomiast *Bibliografia prawnicza* A. Suligowskiego zna tylko roczniki z 1813 i 1815⁸⁸. Według *Bibliografii* K. Estreichera⁸⁹ i *Bibliografii historii*

⁸⁰ Nieściśle w *Bibliografii historii Polski* (poz. 635) i *Bibliografii czasopism płockich 1810—1966* (oprac. L. Gołębiewska, RHCzP, t. IX, z. 1, s. 139, poz. 36), że zmiana ta nastąpiła dopiero w 1814 r. Zaś *Bibliografia prasy polskiej* nie wymienia „Dziennika Departamentowego Płockiego” (cyt. dalej: Dz. Pł. i Dz. Urz. Dep. Pł.).

⁸¹ *Bibliografia* K. Estreichera, s. 402; *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 186.

⁸² Łojek, *Statystyka prasy polskiej*, s. 8—9.

⁸³ Tak podała także Słomkowska (*Prasa rządowa...*, s. 42—43), z tym że według autorki Dz. Don. Dep. Bydg. ukazywał się w latach 1813—1814.

⁸⁴ Por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 36.

⁸⁵ W 1808 r. wyszło 28 numerów tego czasopisma (do 1 IX).

⁸⁶ Roczniki z 1810, 1811 i 1814 r. zawierają po 52, z 1809 — 60, 1812 — 55, i 1813 — 44 numery.

⁸⁷ *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 160.

⁸⁸ Suligowski, *Bibliografia prawnicza*, poz. 908—b.

⁸⁹ *Bibliografia* K. Estreichera, s. 398; w wydawnictwie tym nie podano, że Dz. Dep. Kal. znajduje się także w: Bibl. PAN w Krakowie (1814 — niekompletny rocznik); Bibl. Uniwersytetu Łódzkiego (1808, 1809 — niekompletne roczniki oraz całość z 1811 r.); Bibl. PTPN (1810 — niekompletny rocznik); Bibl. UMK w Toruniu (1808, 1809, 1812 — pojedyncze numery) oraz w ARSt., sygn. 281 (pojedynczy numer z 1808).

*Polski*⁹⁰ dziennik departamentowy kaliski ukazywał się jedynie do 1814 r. Nie znali tego wydawnictwa J. S. Czarnowski, J. Kucharzewski i Z. Młynarski. W Bydgoszczy 1 VII 1808 r. wyszedł pierwszy numer „Dziennika Doniesień Rządowych i Prywatnych...”, który ukazywał się do końca 1809 r. W 1810 r. wydawano „Gazetę Bydgoską” („Bromberger Zeitung”)⁹¹.

W kwietniu 1811 r. wznowiono bydgoski dziennik departamentowy pod tytułem „Dziennik Tygodniowy Departamentu Bydgoskiego”. Jak wynika z ogłoszeń zastępcy prefekta J. I. Radolińskiego z 1814 r., po 5 I 1813 r.⁹² zaprzestano drukować to pismo. Zostało ono ponownie wznowione pod tym samym tytułem w 1814 r. i utrzymywało się w 1815 r.⁹³ W dniu 6 I 1810 r. wyszedł pierwszy numer „Dziennika Departamentowego Płockiego”, który ukazywał się do 1815 (1816), z tym że od 15 II 1812 r. pod nazwą „Dziennik Urzędowy Departamentu Płockiego”. W okresie 1810—1815 wydrukowano 263 numery tego pisma⁹⁴. W 1811 r. zaczął wychodzić (od 6 października) w Radomiu „Dziennik Departamentowy Radomski”. Pismo to wydawano do 1815 (1817)⁹⁵. Według *Biblio-*

⁹⁰ *Bibliografia historii Polski*, poz. 639.

⁹¹ Charakterystyka tego pisma: Kallas, „Gazeta Bydgoska” z 1810 r., „Prace Komisji Historii”, t. 7 (w druku).

⁹² Nieściana jest wiadomość zawarta w *Bibliografii historii Polski* o tym, że bydgoski dziennik departamentowy ukazywał się bez przerwy w latach od 1808/1809 do 1812 (poz. 648).

⁹³ Jednakże z 1815 r. zachowały się tylko pojedyncze numery: 4 (podają to za Pleśniarskim *op. cit.*, s. 4) i 18. Całość roczników bydgoskiego dziennika departamentowego z lat 1808—1809, 1811—1812 znajduje się w Książnicy Miejskiej w Toruniu. Rocznik z 1814 r. jest przechowywany w Bibl. Jagiellońskiej w Krakowie i Bibl. Miejskiej w Bydgoszczy. Żadna bibliografia nie odnotowała, że w księgozbiorze podręcznym WAP w Bydgoszczy znajdują się nry 1—40 z 1811 r. i 4—53 z 1812 r., a nr 6 z 1809 r. znajduje się w Bibl. PAN w Gdańsku (Silva rerum J. Ch. Klawittera, sygn. Ms 26040); por. Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 29—31.

⁹⁴ Nr 1—13 (1810 r.), 14—65 (1811 r.), 66—118 (1812 r.), 119—163 (1813 r.), 164—211 (1814 r.), 212—263 (1815 r.). Komplet roczników zachował się jedynie w Bibl. Jagiellońskiej. W Bibl. Narodowej znajduje się pojedynczy nr z 1812 r. (i mikrofilm tego czasopisma z lat 1810—1831). Według *Bibliografii Estreichera* pismo to ma znajdować się w Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego. Jednakże brak tego czasopisma w tej placówce, a znajduje się ponadto w: Bibl. Zielińskich w Płocku (sygn. P. 344), niekompletne roczniki z 1810—1812, 1814—1815; w księgozbiorze podręcznym Arch. Płockiego (sygn. 281), z lat 1811—1812; patrz także: *Bibliografia czasopism płockich*, poz. 36; Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 36.

⁹⁵ Czasopismo to opuszczono w *Bibliografii prasy polskiej*. Komplet roczników z 1811—1812 znajduje się w Bibl. Narodowej, a w Bibl. PAN w Krakowie są pojedyncze numery z 1814—1815. W *Bibliografii Estreichera* nie wymieniono, że w zb. Czart. (sygn. 37 gaz.) są numery radomskiego dziennika departamentowego z 1813—1815.

grafii A. Suligowskiego⁹⁶ czasopismo to wychodziło tylko w 1815 r., a *Bibliografia* K. Estreichera⁹⁷ i za nią *Bibliografia historii Polski*⁹⁸ podają, że pismo to istniało w latach 1811—1815 (1817). Nadto u J. Kucharzewskiego⁹⁹ umieszczono jedynie wzmiankę o wydawaniu w Radomiu dziennika departamentowego. Z początkiem 1812 r. rozpoczęto drukować „Dziennik Departamentowy Łomżyński” (1 I — 19 XII 1812 r.)¹⁰⁰. Po ponad dwuletniej przerwie, w 1815 r. zaczął ukazywać się „Dziennik Urzędowy Departamentu Łomżyńskiego”¹⁰¹. Z. Gloger wymienił w swej encyklopedii tylko rocznik z 1812 r.¹⁰² Także w początkach stycznia 1812 r. pojawił się „Dziennik Departamentowy Warszawski”. Wychodził on od 6 I 1812 r. do 27 XII 1815 r.¹⁰³ Od 1 VI 1812 r. zaczął ukazywać się „Dziennik Departamentowy Krakowski” (do 1816 r.)¹⁰⁴. Dopiero w drugiej połowie 1815 r. założono „Dziennik Urzędowy Departamentu Siedleckiego” (1 IX — 26 XII 1815)¹⁰⁵. Niepowodzeniem zakończyła się próba wydawania tego pisma w 1814 r.¹⁰⁶

W okresie przed 1816 r. jedynie w Poznaniu i Lublinie¹⁰⁷ nie drukowano dzienników departamentowych. Tak więc okazuje się, że w latach 1808—1815 ukazywało się osiem dzienników departamentowych¹⁰⁸. Znamienne, że czasopisma te powstawały głównie tam, gdzie nie istniały organy prasowe (Kalisz, Bydgoszcz, Płock, Radom, Łomża, Siedlce). Tylko

⁹⁶ Suligowski, *Bibliografia prawnicza*, poz. 908—d, por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 37.

⁹⁷ *Bibliografia Estreichera*, s. 398.

⁹⁸ *Bibliografia historii Polski*, poz. 621.

⁹⁹ Kucharzewski, *op. cit.*, s. 18.

¹⁰⁰ Nr 1—50; por. Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 37.

¹⁰¹ *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 186; Suligowski, *Bibliografia*, poz. 908—a.

¹⁰² Gloger, *op. cit.*, s. 275—a.

¹⁰³ Nr 1—52 (1812 r.), 1—5 (1813 r.), 5—52 (1814 r.), 1—52 (1815 r.). Uzupełniając dane *Bibliografii Estreichera*, można dodać, że roczniki Dz. Dep. Warsz. znajdują się też w Bibl. Jagiellońskiej (1812—1813, roczniki niekompletne) i w Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego (1815 r.).

¹⁰⁴ Nr 1—31 (1812 r.), 32—83 (1814 r.), 84—134 (1814 r.), 135—186 (1815 r.). Poza informacjami zawartymi w *Bibliografii Estreichera* można dodać, że egz. Dz. Dep. Krak. są przechowywane także w BN (zbiory wilanowskie 1812—1815 — niekompletne roczniki), Arch. w Radomiu (1813, 1815, niekompletne roczniki); Bibl. KUL (1815 r.); Bibl. PTPN (1812 r.).

¹⁰⁵ Jedyne zachowane egzemplarze tego czasopisma znajdują się w Bibl. PAN w Krakowie (sygn. 6144 II), nr 1—34.

¹⁰⁶ Dz. Urz. Dep. Siedl., nr 2, z 1815 r.

¹⁰⁷ Ostatnio A. Słomkowska podała, jakoby w czasach Księstwa Warszawskiego istniał w Lublinie dziennik departamentowy, niestety bez podania źródła, na którym oparła tę informację (*Wojewódzkie dzienniki urzędowe w r. 1832*, RHCzP, t. 8, z. 2, s. 226). Znany jest jedynie „Dziennik Prefekturalny Departamentu Lubelskiego” (Bibl. Jagiellońska i Bibl. UMK w Toruniu).

¹⁰⁸ *Bibliografia prasy polskiej* zna pięć dzienników departamentowych.

w dwóch ośrodkach (Warszawa, Kraków) oprócz gazet ogólnoinformacyjnych wychodziły dzienniki departamentowe, i to dopiero od 1812 r.

Wydawcami dzienników departamentowych byli prefekci: A. Garczyński (Kalisz), A. Gliszczyński, a od 1814 r. J. I. Radoliński (Bydgoszcz), R. Rembieliński (Płock), J. Małachowski (Radom), J. Lasocki (Łomża), F. S. Nakwaski (Warszawa) i S. Wodzicki (Kraków). Natomiast ustalenie nazwisk redaktorów tych pism nasuwa poważne trudności. Znamy tylko niektórych redaktorów dzienników departamentowych. W Kaliszu na to stanowisko powołano Hertza — sekretarza ekspedienta prefektury¹⁰⁹. W Bydgoszczy do tej funkcji wyznaczono ks. J. I. Bocheńskiego, radcę prefektury¹¹⁰, a od 1811 r. I. Zawadzkiego, sekretarza generalnego prefektury¹¹¹. Także w Płocku redaktorem organu publikacyjnego był sekretarz generalny prefektury (J. Plichta)¹¹². J. Łojek przyjmuje, że Józef Kurzewski wykonywał obowiązki redaktora „Dziennika Departamentowego Warszawskiego”¹¹³. W istocie stanowisko to powierzono E. Rakiettemu. Można przyjąć, że w większości wypadków funkcje redaktorów spełniali urzędnicy prefektury.

Bardzo skąpe informacje można zebrać na temat drukarni, w których tłoczono dzienniki departamentowe. Często nie znajdujemy na to odpowiedzi w prospektach tych czasopism i ogłoszeniach wydawców. Bydgoski dziennik departamentowy drukowała przez cały czas ukazywania się pisma Drukarnia Bydgoska¹¹⁴. Była to drukarnia A. F. Grünauera¹¹⁵, który przeniósł z Torunia do Bydgoszczy „[...] obie oficyny, tak miejską, jak i prywatną, lecz zdaje się tylko częściowo”¹¹⁶. Z inicjatywy R. Rembielińskiego doszło do założenia drukarni w Płocku, najprawdopodobniej jeszcze w końcu 1809 r.¹¹⁷ Wcześniej, bo w październiku 1807 r., prefekt

¹⁰⁹ Dz. Dep. Kal., nr 51 z 1810 r.

¹¹⁰ Przestroga Bocheńskiego w nrze 11 Dz. Don. Dep. Bydg. z 1808 r.

¹¹¹ Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 33—34.

¹¹² Arch. Diecezjalne, Płock, Materiały dotyczące pobytu Napoleona na Mazowszu; *Bibliografia czasopism płockich*, poz. 36; por. A. L[ut y ń s k a], *Dawne drukarnie i drukarze płocki*, „Wiadomości Płockie”, 1956, nr 5, s. 5; M. Kieffer-Kostanecka, *Pierwsze drukarnie w Płocku*, „Notatki Płockie”, 1963, nr 25; Słomkowska, *Prasa rządowa...*, s. 42.

¹¹³ *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 171.

¹¹⁴ Tamże, poz. 161.

¹¹⁵ WAP Poznań, APP Biała, Radolińscy, sygn. 241, k. 63.

¹¹⁶ A. Mańkowski, *Z porozbiorowych dziejów drukarstwa i piśmiennictwa polskiego w Toruniu*, „Zapiski Toruńskiego Towarzystwa Naukowego”, 1924, t. 6, nr 7/8, s. 97—98.

¹¹⁷ Archiwum Diecezjalne, Płock, Notaty Mąkowskiego oraz Materiały dotyczące pobytu Napoleona na Mazowszu; L[ut y ń s k a], *op. cit.*, s. 5; por. *Bibliografia czasopism płockich*, poz. 36.

departamentu plockiego zamierzał sprowadzić administratora drukarni z Białegostoku Pratzę w celu założenia drukarni w Płocku¹¹⁸. Od 1810 r. zarząd drukarni, zwanej nieraz Drukarnią Prefekturalną, mającą siedzibę w budynku klasztoru poddominikańskiego, objął Antoni Lentecki wraz z Samuelem Lossmanem. Po odejściu do Łomży A. Lenteckiego w 1811 r. do końca okresu Księstwa Warszawskiego istniała spółka S. Lossmana z A. F. Grünauerem, który przeniósł się do Płocka z Bydgoszczy. Z tej drukarni wychodził m. in. „Dziennik Departamentowy Płocki”¹¹⁹. „Dziennik Departamentowy Warszawski” był drukowany w Drukarni Rządowej, mieszczącej się na Lesznie¹²⁰. Ponieważ zamiar sprowadzenia Pratzę do Płocka nie doszedł do skutku, złożył on kolejną ofertę prefektowi departamentu łomżyńskiego — J. Lasockiemu, był on bowiem zainteresowany w założeniu drukarni w siedzibie władz departamentowych i poparł starania Pratzę. Ostatecznie jednak po wysunięciu dodatkowych warunków ze strony Pratzę, mimo przyznanych środków finansowych, nie doszło w latach 1808—1810 do założenia drukarni w Łomży¹²¹. W rok później (1811) udało się prefektowi departamentu łomżyńskiego sprowadzić do Łomży A. Lenteckiego, z którego drukarni wychodził „Dziennik Departamentowy Łomżyński”, a później „Dziennik Urzędowy Departamentu Łomżyńskiego”¹²². „Dziennik Departamentowy Krakowski” był drukowany przez Józefa Mateckiego¹²³, a „Dziennik Urzędowy Departamentu Siedleckiego” w Drukarni Departamentowej¹²⁴. „Dziennik Depar-

¹¹⁸ AGAD, Akta Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu (Królestwa Polskiego), cyt. dalej: KRPIŚ, sygn. 283; Acta specialia, dotyczące się założenia drukarni w Łomży (1808 r.), (vol. niefol.).

¹¹⁹ Arch. Diecezjalne, Płock, Materiały dotyczące pobytu Napoleona na Mazowszu; H. W. G a w a r e c k i, *Wiadomość o mieście Płocku znaczniejsze historyczne zdarzenia tegoż miasta obejmujące*, Warszawa 1821, s. 61—62; J. S. B a n d t k i e, *Historia drukarni w Królestwie Polskim i w Wielkim Księstwie Litewskim*, t. 2, Kraków 1826, s. 51—52; L[utyńska] *op. cit.*, s. 5; K i e f f e r - K o s t a n e c k a, *op. cit.*, s. 17—18; S ł o m k o w s k a, *Prasa rządowa...*, s. 42.

¹²⁰ ARSt., sygn. 123, s. 1—4; ARM, sygn. 79, k. 1 i nast; B a n d t k i e, *op. cit.*, t. 2, s. 213 i nast.; J. G r y c z, *Z dziejów i techniki książki*, Wrocław 1951, s. 105; S o b o c i ń s k i, *Historia ustroju Księstwa*, s. 47; S ł o m k o w s k a, *op. cit.*, s. 45—46.

¹²¹ KRPIŚ, sygn. 283. Znajduje się tutaj m. in. ciekawa korespondencja prefektury departamentu łomżyńskiego z ministrem spraw wewnętrznych oraz z ministrem skarbu w sprawach związanych z zakresem przywilejów, które miały być udzielone Pratzę w celu doprowadzenia do założenia drukarni w Łomży; por. ARSt., sygn. 303, Cenzura, k. 21, 23, 38—39, 47; ARM, sygn. 275, Cenzura, k. 1—8.

¹²² *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 172—186; K i e f f e r - K o s t a n e c k a, *op. cit.*, s. 18.

¹²³ Prospekt Dz. Dep. Krak. z 24 IV 1812 r.

¹²⁴ Dz. Urz. Dep. Siedl., nr 1, z 1815 r.

tamentowy Radomski' był prawdopodobnie drukowany (przynajmniej od 1813 r.) w drukarni Macieja Dziedzickiego¹²⁵.

Ilość stron pojedynczego numeru omawianych czasopism była zróżnicowana i wynosiła od 4 do 16 (dziennik departamentowy kaliski, warszawski, łomżyński)¹²⁶, 18 (dziennik departamentowy krakowski), a nawet do 24 strony¹²⁷ o formacie 4°. Najczęściej jednak numer liczył 8 stron. Bardzo często dawano do numeru tych pism dodatki w ilości od 1 do 6¹²⁸, liczące 2,4 lub 8 stron. Wszystkie dzienniki departamentowe były drukowane na grubym papierze krajowej produkcji o kolorze szaropielatym.

Dzienniki departamentowe były polskimi czasopismami urzędowymi. Jednakże część materiałów urzędowych ogłaszano także w języku francuskim, niemieckim, a od 1813 r. i w rosyjskim. W odróżnieniu od nich bydgoski dziennik departamentowy zamieszczał częściej materiały w języku niemieckim. W tłumaczeniu na język niemiecki ukazywały się zarówno niektóre akty prawne, jak i część ogłoszeń. Niekiedy drobne ogłoszenia, zwłaszcza prywatne, ogłaszano tylko w języku niemieckim. Na podkreślenie zasługuje jednak to, że od 1812 r. na łamach tego pisma znajdowało się coraz mniej materiałów w języku niemieckim.

Zdecydowana większość dzienników departamentowych wychodziła raz, a tylko „Dziennik Urzędowy Departamentu Siedleckiego” dwa razy w tygodniu¹²⁹. Niestety ze względu na brak materiałów dokumentacyjnych nie sposób określić wysokości jednorazowego nakładu dzienników departamentowych.

Sposób rozpowszechniania dzienników departamentowych w większości departamentów (np. w radomskim, warszawskim, krakowskim czy siedleckim) polegał na tym, że egzemplarze czasopisma przesyłano do podprefektów, którzy przekazywali je do niższych urzędników i pozostałych prenumeratorów¹³⁰. W departamencie radomskim wójtowie zostali zobowiązani do zapoznania sołtysów z treścią dzienników departamentowych. Z tej „uskutecznionej publikacji zapisany być ma przez wójta protokół”¹³¹, podpisany przez sołtysów, który następnie za pośrednictwem pod-

¹²⁵ Bandtkie, *op. cit.*, t. 2, s. 103.

¹²⁶ Por. *Bibliografia prasy polskiej*, poz. 172.

¹²⁷ Tamże, poz. 161, 166 i 180.

¹²⁸ *Bibliografia czasopism płočkih*, poz. 36; Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 30.

¹²⁹ Wcześniej prefekt departamentu bydgoskiego zamierzał wydawać dziennik departamentowy dwa razy w tygodniu. WAP Poznań, APP Biała, Radolińscy, sygn. 241, k. 63.

¹³⁰ Por. Słomkowska, *Prasa rządowa...*, s. 44—45.

¹³¹ Prefekt radomski w ogłoszeniu z 25 IX 1811 r. podał wzór takiego pisma, Dz. Dep. Rad., nr 1, z 1811 r.

prefektów przekazywano do prefekta. Dodatkowo nakazywano księżom, „[...] aby zawarte w nich zarządzenia krajowe z ambon publikowali”. W tym wypadku do protokołów sporządzanych przez wójta dodawano „attest miejscowego plebana o dopełnionej przez niego lub jego zastępcę z ambony publikacji”.

Później, zgodnie z postanowieniem prefekta radomskiego z 6 III 1812 r.¹³², ogłoszeniu z ambony podlegały jedynie te z „[...] rozporządzeń rządowych, względem których wyraźnie to będzie nakazane”. Ponieważ według prefekta departamentu radomskiego „Pierwszym każdego wójta jest obowiązkiem mieć koniecznie urzędzenia krajowe dokładnie zebrane”, dlatego też wójtowie nie prenumerujący dziennika departamentowego musieli z niego odpisywać teksty materiałów urzędowych. Nieprzestrzeganie tego przez wójta mogło pociągnąć za sobą nałożenie kary przez prefekta, a w ostateczności „[...] jeśli w niej [tj. gminie — M. K.] gorliwszego nie będzie człowieka, rozwiązana i do innej przyległej wcielona zostanie [...]”.

Podobnie jak w departamencie radomskim, płockim¹³³ prefekt departamentu warszawskiego¹³⁴ postanawiał, że wójtowie i burmistrzowie zapoznają mieszkańców gminy z treścią dziennika departamentowego, po czym spisywano „krótki wywiad słowny”. Miano go sporządzać również w departamencie krakowskim¹³⁵ po odczytaniu sołtysom i mieszkańcom gminy dziennika departamentowego przez wójta. „Wywody” te, po podpisaniu przez wójta, sołtysów oraz trzech mieszkańców gminy, a w miastach przez burmistrza i radę miejską oraz sześciu mieszkańców lub prezydenta z radą municypalną, miały być przekazane do prefekta za pośrednictwem podprefektów.

W departamencie krakowskim¹³⁶ podprefekci otrzymywali „bezpłatną pocztą” egzemplarze dzienników departamentowych, które „[...] wedle zrobić się mającego planu gminom przesyłać będą”. Osoby zamieszkałe w Krakowie odbierały egzemplarze czasopisma urzędowego wprost z „biur prefekturalnych”. W departamencie bydgoskim dziennik departamentowy był przesyłany do magistratów miast, skąd odbierali go abonentów¹³⁷. W departamencie łomżyńskim¹³⁸ numery dziennika departamentowego przesyłano bądź do siedziby powiatu, bądź do najbliższego „pocz-tamtu”. Wzorem większości innych departamentów J. Lasocki jak

¹³² Tamże.

¹³³ Sobociński, *Historia ustroju Księstwa*, s. 37.

¹³⁴ Dz. Dep. Warsz., nr 12, z 1812 r.

¹³⁵ Prospekt Dz. Dep. Krak.

¹³⁶ Tamże.

¹³⁷ Kalla s, *Bydgoski dziennik departamentowy*.

¹³⁸ Dz. Dep. Łomż., nr 1, z 1812 r.

i A. Gliszczyński¹³⁹ uznali, iż mają „[...] prawo domagać się, aby każdy urzędnik [...] dowiódł [...], iż posiada u siebie wszelki zbiór ogłoszonych w departamencie ustaw”.

Wszystkie dzienniki departamentowe były stosunkowo tanimi pismami, gdyż ich cena wynosiła od 5 do 16 zł rocznie. Tymczasem istniejące gazety ogólnoinformacyjne były znacznie droższe. Koszt druku jednego arkusza wynosił około 10 groszy¹⁴⁰. Fakt ten był jednym z ważniejszych powodów, którymi kierowali się prefekci, inicjując wydawanie departamentowych organów publikacyjnych. Głównym bowiem ich celem było zapoznanie społeczeństwa z obowiązującymi aktami prawnymi. Koszt prenumeraty dzienników departamentowych wynosił: 5 zł¹⁴¹ (Kalisz)¹⁴², 8 zł¹⁴³ (Kraków)¹⁴⁴, (Warszawa)¹⁴⁵, 12 zł (Płock)¹⁴⁶, (Siedlce)¹⁴⁷, (Radom)¹⁴⁸, 16 zł (Łomża)¹⁴⁹. Bydgoski dziennik departamentowy kosztował najpierw 16 zł (1808—1809), a później 14 zł¹⁵⁰ (1811—1815) z tym, że duchowni płacili tylko połowę tej sumy. Przeciętnie cena druku arkusza dziennika departamentowego wynosiła 7 groszy.

Stosunkowo najdroższy był koszt druku bydgoskiego dziennika departamentowego: 1 arkusz 8 ³/₄ gr, a najtańszy dzienników warszawskiego i krakowskiego — 5 gr. Nieco powyżej średniej kształtowały się koszty druku arkusza dzienników departamentowych w Płocku, Radomiu i Łomży 7 ¹/₂ gr¹⁵¹. Pomimo to prefekci musieli czynić wiele wysiłków, by zachować ciągłość ukazywania się dzienników departamentowych. Jednym z najważniejszych czynników powodujących niechęć do prenumerowania dzienników departamentowych przez urzędników było otrzymywanie przez część z nich bezpłatnie „Dziennika Praw”¹⁵² (do czasu wydania dekretu z 8 XI 1842 r.¹⁵³ „Dziennik Praw” był drogim wydawnic-

¹³⁹ Dz. Tyg. Dep. Bydg., nr 1, z 1811 r.

¹⁴⁰ ARSt., sygn. 123. Pismo F. Łubieńskiego do Rady Stanu z 29 VII 1812 r. s. 3—5.

¹⁴¹ Cena pojedynczego nru 12 gr.

¹⁴² Dz. Dep. Kal., nr 12 z 1808; nr 1, z 1809; nr 51, 1810 r.

¹⁴³ Cena pojedynczego nru 12 gr.

¹⁴⁴ Prospekt Dz. Dep. Krak.

¹⁴⁵ Prospekt Dz. Dep. Warsz.

¹⁴⁶ Dz. Dep. Pł., nr 1, z 1810 r.

¹⁴⁷ Dz. Urz. Dep. Siedl., nr 1, z 1815 r.

¹⁴⁸ Dz. Dep. Rad., nr 1, z 1811 r.

¹⁴⁹ Dz. Dep. Łomż., nr 1, z 1812 r.

¹⁵⁰ Dz. Don. Dep. Bydg., nr 2, z 1808; nr 1, z 1809 r.; Dz. Tyg. Dep. Bydg., nr 1, 27, z 1811; nr 1 z 1814 r.

¹⁵¹ ARSt., sygn., 123, s. 3—5.

¹⁵² W ten sposób rozesłano do końca 1812 r. 658 egzemplarzy, Dz. Pr. ARSt., sygn. 123, s. 14—15; por. ARM, sygn. 79, k. 3—4.

¹⁵³ Dz. Pr., t. 4, s. 407—410.

twem, bowiem koszt druku 1 arkusza wynosił 10 gr, a całego tomu około 11 zł)¹⁵⁴.

System prenumeraty omawianych czasopism urzędowych również wykazywał dużą różnorodność stosowanych rozwiązań¹⁵⁵. W departamencie bydgoskim opłaty za prenumeratę dziennika miały być wnoszone początkowo co kwartał do „pocztamtu” bydgoskiego (1808), a od 1809 r. raz na pół roku do „kantoru dziennika”. Z początkiem 1811 r. prefekt ogłosił, iż oczekuje „nadesłania prenumeraty półrocznej *franco* do Bydgoszczy przez podprefektów”. W końcu tegoż roku podprefekci zostali zobowiązani do przesyłania pieniędzy za prenumeratę dziennika departamentowego do redakcji pisma. W początkach 1812 r. ustalono, że opłata za prenumeratę miała być składana w „pocztamtach lub pocztokspedycjach”¹⁵⁶. W departamencie plockim tytułem opłaty za dziennik departamentowy abonenci byli zobowiązani uiszczać „[...] *post numerando* w półrocznych ratach na ręce drukarza[...]”¹⁵⁷. Natomiast prenumeratorzy dzienników departamentowych w Krakowie¹⁵⁸ i Siedlcach¹⁵⁹ mieli składać półroczne opłaty „anticipative”, zaś prefekt departamentu łomżyńskiego ustalił kwartalne opłaty za prenumeratę dziennika departamentowego¹⁶⁰.

Tylko część prefektów zdecydowała się wprowadzić, i to okresowo, obowiązek prenumeraty dzienników departamentowych. Byli to prefekci: kaliski, bydgoski, siedlecki, warszawski. W Bydgoszczy A. Gliszczyński w zarządzeniu z 12 VIII 1808 r. wyliczył stosunkowo liczne kategorie urzędników oraz władze podlegające temu obowiązkowi. W 1811 r. odstąpiono od tych zasad, ale w 1814 r. J. Radoliński ponownie wprowadził w stosunku do niektórych tylko urzędników obowiązek prenumeraty dziennika departamentowego¹⁶¹. Inni prefekci ograniczyli się do narzucenia obowiązku prenumeraty tych czasopism przez: „dominia” (departament kaliski), wójtów (departament warszawski) oraz wójtów i burmistrzów (departament siedlecki)¹⁶². Jedynie w departamencie warszawskim spotykamy się z tym, że podprefekci otrzymywali bezpłatnie kilka egzem-

¹⁵⁴ Celem dekretu z 8 XI 1812 r. było doprowadzenie do obniżenia kosztów druku Dz. Pr. do 3 gr za arkusz i 4 zł za tom (ARSt., sygn. 123, s. 3—5).

¹⁵⁵ Por. Słomkowska, *Prasa rządowa...*, s. 45.

¹⁵⁶ Dz. Don. Dep. Bydg., nr 2, z 1808 r., nr 1, z 1809 r.; Dz. Tyg. Dep. Bydg., nry 1 i 36, z 1811; nry 31, 32 i 50, z 1812 r.

¹⁵⁷ Dz. Dep. Pł., nr 1, z 1810 r.

¹⁵⁸ Prospekt Dz. Dep. Krak.

¹⁵⁹ Dz. Urz. Dep. Siedl., nr 1, z 1815 r.

¹⁶⁰ Dz. Dep. Łomż., nr 1, z 1815 r.

¹⁶¹ Szczegółowe omówienie tego zagadnienia: Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 31—32.

¹⁶² Dz. Dep. Kal., nr 12, z 1808 r.; Dz. Urz. Dep. Siedl., nr 1, z 1815 r.; Dz. Dep. Warsz., nr 1, z 1812 r.

plarzy dziennika departamentowego w celu rozesłania tym osobom, które nie „utrzymywały tego pisma”¹⁶³. W pozostałych departamentach, tj. plockim, radomskim, łomżyńskim i krakowskim, prefekci z jednej strony poprzestali na apelach i wezwaniach do prenumeraty przez część urzędników, a zwłaszcza wójtów, to jednakże równocześnie zobowiązano ich do przechowywania w archiwum kompletu tych czasopism. W przypadku nieprenumerowania dziennika departamentowego przez wójtów czy burmistrzów mieli oni obowiązek odpisywania tekstu tych pism¹⁶⁴.

Niestety nie dysponujemy materiałami, które pozwoliłyby poznać zasady działania pracy redakcji dzienników departamentowych. Bardzo ścisłe powiązania redakcji tych pism z prefekturami dawało możliwość szybkiego uzyskiwania i przekazywania informacji i wiadomości. Jednakże w rzeczywistości nie znalazło to odbicia w treści omawianych czasopism urzędowych, głównie dlatego, że ogłaszały one przede wszystkim materiały urzędowe.

Zapoznanie się z rocznikami dzienników departamentowych pozwoliło na wskazanie pewnych prawidłowości w układzie numeru tych pism¹⁶⁵. Na czele dzienników departamentowych zamieszczano akty panującego, uchwały sejmowe, po nich następowały różnorodne akty ministrów i innych organów naczelnych. Stosunkowo wiele miejsca zajmowały liczne akty organów administracji terenowej, a zwłaszcza prefektów, oraz rzadziej znacznie publikowane uchwały organów samorządowych. W dalszej części numeru znajdują się listy gończe, rysopisy i rodowody dezerterów. Także bardzo obszerny dział stanowiły ogłoszenia organów wymiaru sprawiedliwości. Resztę numeru wypełniały liczne ogłoszenia prywatne¹⁶⁶. Jedyne w plockim dzienniku departamentowym wprowadzono wyraźny podział na „urządzenia” i „obwieszczenia”. W niektórych dziennikach departamentowych (np. w bydgoskim, plockim, łomżyńskim) spotyka się ponadto i inne materiały o charakterze nieurzędowym. (W przeciwieństwie do tego „Dziennik Departamentowy Radomski” nie zamiesz-

¹⁶³ Dz. Dep. Warsz., nr 3, z 1812 r.

¹⁶⁴ Dz. Dep. Pł., nr 1, z 1810 r.; Dz. Dep. Rad., nr 1, z 1811 r.; Dz. Dep. Łomż., nr 1, z 1812 r.; Prospekt Dz. Dep. Krak.

¹⁶⁵ Por. Słomkowska *Prasa rządowa...*, s. 45; tejsze *Wojewódzkie dzienniki...*, s. 226.

¹⁶⁶ I w tym wypadku występuje pewne zróżnicowanie między dziennikami departamentowymi. M. in. w bydgoskim dzienniku departamentowym ogłoszenia prywatne drukowano za opłatą 12 gr od wiersza „przez całą kartę”, a „przez połowę karty 6 gr” (Dz. Don. Dep. Bydg., nr 2, z 1808 r.; nr 1, z 1809 r.; nry 3 i 4, z 1811 r.; nr 1, z 1814 r.). W departamencie krakowskim ustalono niższą stawkę, bo 8 gr od wiersza (Prospekt Dz. Dep. Krak.). Natomiast w departamencie plockim i łomżyńskim zapowiedziano, że ogłoszenia prywatne będą drukowane „za mierną cenę”, Dz. Dep. Pł., nr 1, z 1810 r.; Dz. Dep. Łomż., nr 1, z 1812 r.

czał żadnych materiałów nieurzędowych.) Przykładowo można tutaj wymienić rozważania o departamencie bydgoskim w latach 1806—1807 i bardzo ciekawy komentarz do konstytucji Księstwa Warszawskiego z 1807 r. pióra J. I. Bocheńskiego, ogłoszony w „Dzienniku Doniesień Rządowych i Prywatnych Departamentu Bydgoskiego”. Na łamach niektórych dzienników departamentowych (bydgoskiego, płockiego, łomżyńskiego) można spotkać wiersze, a zwłaszcza popularne ody i utwory publicystyczne, a także artykuły z zakresu historii. Niekiedy drukowano także opisy różnych uroczystości, jak np. z okazji rocznicy urodzin Napoleona czy śmierci ks. Józefa Poniątkowskiego. Zamieszczano także wiadomości o chorobach ludzi i zwierząt, ostrzeżenia o fałszywych monetach. Pisma te informowały również o nowo wydanych książkach oraz zamieszczały prospekty różnych wydawnictw.

Dzienniki departamentowe ze względu na swój charakter ogłaszały rzecz jasną głównie materiały urzędowe. Okazuje się, że czasopisma te wśród licznych dekretów króla saskiego Fryderyka Augusta zamieściły także pewną ilość tych aktów, nie wydrukowanych w organie publikacyjnym Księstwa. Niekiedy dekrety królewskie ogłaszano kilkakrotnie. Czasem poprzestawano na publikacji fragmentów dekretów dotyczących danego departamentu, jak w wypadku dekretów nominacyjnych. Publikowano na łamach tych pism także materiały związane z wyborami do sejmu. Również wydarzenia wojenne z 1809 r. znalazły odbicie w treści dzienników departamentowych poprzez zamieszczanie proklamacji i innych aktów wydawanych przez dowódców wojskowych francuskich i polskich oraz Radę Stanu Księstwa. Wiele miejsca zajmowały we wszystkich dziennikach departamentowych liczne akty ministrów i innych organów naczelnych, wydawanych w formie reskryptów, instrukcji i regulaminów. W 1812 r. na łamach omawianych czasopism zamieszczano akty wydawane przez Radę Ministrów, której przekazano (z pewnymi tylko wyjątkami) dekretem z 26 V 1812 r. władzę przysługującą z mocy konstytucji monarsze. Dzienniki departamentowe drukowały uchwały sejmowe z 1809, 1811 i 1812 r. W 1812 r. pisma te ogłaszały nawet relacje z przebiegu obrad sejmu nadzwyczajnego. Równocześnie publikowano coraz liczniejsze akty, związane z przygotowaniem do nowej kampanii wojennej.

Bardzo obszerny dział w dziennikach departamentowych stanowiły liczne akty prefekta, i to zarówno wydawane na podstawie upoważnienia władzy najwyższej, jak i o charakterze samodzielnym, wśród których zwraca uwagę duża liczba regulaminów i instrukcji.

Począwszy od 1809 r. wzrosła poważnie ilość listów gończych, rysopisów i rodowodów zbiegów i dezertów, szczególnie licznych od 1812 r. W dziale ogłoszeń bardzo dużo miejsca wypełniały tzw. „wyciągi”, nato-

miast stosunkowo rzadko ogłaszano wyroki sądów. Bardzo wiele miejsca zajmowały różnorodne ogłoszenia instytucji i urzędników. Za pośrednictwem dzienników departamentowych podawano też do publicznej wiadomości decyzje o zawieszeniu urzędników w sprawowaniu funkcji.

Istotne zmiany w treści dzienników departamentowych, przy zachowanym w części dotychczasowym układzie numeru, nastąpiły w okresie 1813—1815. Wówczas na łamach tych pism pojawiły się liczne „ukazy” cara rosyjskiego i akty powołanej przez niego Rady Najwyższej Tymczasowej Księstwa Warszawskiego, a obok nich bardzo liczne zarządzenia i instrukcje wydawane przez władze rosyjskie. Przytoczone omówienie wskazuje na to, że w ciągu kilkuletniego okresu wydawania dzienników departamentowych zaszły pewne zmiany zarówno w układzie, jak i w treści tych czasopism, co było rezultatem zachodzących przemian politycznych.

III

Dopiero w końcowym okresie Księstwa Warszawskiego doszło do ustalenia jednolitych zasad wydawania dzienników departamentowych. Nastąpiło to wskutek reskryptu ministrów spraw wewnętrznych i policji, wydanego 24 II 1812 r.¹⁶⁷ W związku z prośbami niektórych prefektów (z 1810 r.), skierowanymi do ministra policji w sprawie wprowadzenia dzienników departamentowych do wszystkich departamentów, rozpoczęto prace przygotowawcze, które zakończyły się wydaniem reskryptu z 24 II 1812 r.¹⁶⁸

Reskrypt ten postanawiał, że dzienniki departamentowe, podlegając cenzurze prefekta lub osoby przez niego wyznaczonej, nie powinny zawierać „żadnych nowin ani dyskusji politycznych”, a także „żadnej nagany lub krytyki urzędów krajowych, a nawet domysłów względem tychże urzędów wyjść mających”. Nadto w wydawnictwach tych nie mogły znajdować się uwagi „nad stanem kraju w ogólności lub szczególną jego częścią, zmierzających do wykazania z jakiegokolwiek względu uposledzeń”. Dzienniki departamentowe nie miały, poza pewnymi wyjątkami, umieszczać „pochwały lub nagany tak wojskowych, jak też urzędników lub oficyalistów sądowych lub administracyjnych”. Nawet oświadczenie publiczne, dziękczynienie lub świadectwa przykładowego sprawowania się przez władze rozmaitym wydziałom wzajemnie sobie udzielane” wyma-

¹⁶⁷ Tekst tego aktu znalazłem w AGAD, Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (Królestwa Polskiego), sygn. 7440; Dzienniki Urzędowe w Królestwie Polskim 1812—1840, k. 2—4; por. ARM, sygn. 275, k. 24—25, oraz uwagi Sobocińskiego, *Historia ustroju Księstwa*, s. 36—37.

¹⁶⁸ Szczegółowe omówienie tych kwestii: Kallas, *Bydgoski dziennik departamentowy*, s. 20—21.

gać miały „autoryzacji” ministra. Głównym zadaniem dziennika departamentowego było zamieszczanie dekretów (jednak nie wcześniej, niż zostały one opublikowane w „Dzienniku Praw”, reskryptów ministrów za ich uprzednią zgodą), ogłoszeń sądowych, aktów organów administracyjnych, skarbowych, policyjnych. W pismach tych miały także ukazywać się akty wydawane przez prefektów. W ten sposób starano się ułatwić ludności „wykonanie przyszłych urzędzeń” oraz „przypomnienie idących w zapomnienie przepisów”. Oprócz tego doceniano potrzebę ogłaszania „przestróg”, dotyczących „zachowania zdrowia ludzkiego” oraz wiadomości o „zapobieganiu chorobom zakaźnym”. Pisma te miały także zaznaczać z nowymi osiągnięciami w dziedzinie rolnictwa, rzemiosła i przemysłu.

Instrukcja z 24 II 1812 r. z jednej strony zaznaczała, że „do trzymania dziennika nikt przymuszonym być nie może [...] nikt nie ma mieć przykrości, gdy go nie trzyma”, jednakże z drugiej strony prefekci powinni ostrzec, że „nikt się nieświadomością wydanych rozkazów i zaleceń wymawiać nie może”, stąd wynikała konieczność dokonywania odpisów dzienników departamentowych.

Reskrypt z 24 II 1812 r. ujedynolicił zasady dotyczące wydawania dzienników departamentowych i jego zawartości. Jednocześnie znacznie poważniejszy wpływ na treść tych pism uzyskali ministrowie¹⁶⁹, podczas gdy poprzednio decydujący wpływ na zawartość tego rodzaju wydawnictw mieli prefekci, stąd też pewne różnice występujące między poszczególnymi dziennikami departamentowymi. Prefekci, którzy podjęli akcję wydawania dziennika departamentowego, bardzo usilnie zabiegali o to, by zachować ciągłość ukazywania się tych organów publikacyjnych. Starali się oni bowiem wpływać i kształtować, zgodnie z zamierzeniami czynników rządowych, opinię publiczną w departamentach. Tę rolę niewątpliwie ułatwiała instrukcja z 24 II 1812 r. Należy jednak przy tym podkreślić, że zasady ustalone w reskrypcie z lutego 1812 r. nie były konsekwentnie stosowane i przestrzegane. W rezultacie instrukcja ta nie odegrała w praktyce większej roli, m. in. ze względu na fakt, że jej wydanie nastąpiło na krótko przed podjętymi przygotowaniami do kampanii wojennej w 1812 r. Tym niemniej nawet to, co udało się w tej dziedzinie

¹⁶⁹ Było znamienne, że minister policji (A. Potocki) w przeciwieństwie do większości członków Rady Stanu Księstwa Warszawskiego był zwolennikiem wprowadzenia m. in. urzędzeń napoleońskich, ograniczających swobodny rozwój pism periodycznych (ARSt., sygn. 303, k. 37—52). Znalazło to również odbicie w formułowanych wówczas w Księstwie zasadach działania cenzury. Najobszerniejsze dotąd omówienie tej kwestii u N. Gąsiorowskiej *Wolność druku w Królestwie Kongresowym 1815—1830*, Warszawa 1916, s. 11—14, 280—281; S o b o c i ń s k i, *Historia ustroju Księstwa*, s. 65—66; por. S. G ó r s k i, *Z dziejów cenzury w Polsce*, Warszawa 1905, s. 464—465.

uczynić przez władze Księstwa Warszawskiego, ułatwiło kontynuację, a potem znaczny rozwój wydawnictw urzędowych w okresie Królestwa Polskiego.

IV

Wśród wielu inicjatyw wydawniczych z okresu Księstwa zwraca uwagę bardzo interesujący, a szerzej nie znany projekt „Deputacji z 1810 r.”, dotyczący wydawania przez rząd pisma periodycznego przeznaczonego dla chłopów i żołnierzy. Na podstawie wykorzystanych materiałów dokumentacyjnych można uznać, że wymieniana dotąd w bibliografiach „Gazeta Rządowa” z 1807 r. w rzeczywistości nie istniała, a wychodzące w latach 1807—1808 w Warszawie „Dzienne Doniesienia” były w istocie organem o charakterze kryptorządowym. Stało się ono wzorem dla wydawanych, począwszy od 1808 r., przez większość prefektów, dzienników departamentowych. Spośród dziesięciu departamentów jedynie Poznań i Lublin nie posiadały departamentowych organów publikacyjnych.

Prefekci starali się poprzez wydawanie stosunkowo tanich dzienników departamentowych zapoznać społeczeństwo z obowiązującymi aktami prawnymi. Równocześnie jednak w czasopismach tych (poza departamentem radomskim) zamieszczano także materiały nieurzędowe. Zakres i ilość tych materiałów były uzależnione od woli prefektów. W rezultacie obserwuje się pewne zróżnicowanie w układzie i treści dzienników departamentowych.

Wydawnictwa te miały w większości wypadków nazwę dzienników departamentowych lub dzienników urzędowych departamentu. Inny tytuł nosił jedynie bydgoski dziennik departamentowy. Pierwsze dzienniki departamentowe pojawiły się w 1808 r. w Kaliszu i Bydgoszczy. Następne tego rodzaju czasopismo założono w 1810 r. (Płock), kolejne w 1811 r. (Radom), a w 1812 r. zaczęto wydawać aż trzy nowe dzienniki departamentowe (łomżyński, warszawski, krakowski), natomiast dopiero w 1815 r. powstał siedlecki dziennik departamentowy. Większość tych czasopism borykała się z poważnymi trudnościami finansowymi, które były główną przyczyną przerw w ich ukazywaniu się.

Dzienniki departamentowe były polskimi czasopismami urzędowymi. Jedynie w bydgoskim dzienniku departamentowym umieszczano pewną część aktów prawnych i ogłoszeń (głównie prywatnych) w języku niemieckim. Niektóre materiały we wszystkich dziennikach departamentowych były drukowane w języku francuskim, a później rosyjskim.

Większość omawianych czasopism była jednakowego formatu i ukazywała się raz w tygodniu. Istniało pewne zróżnicowanie zasad rozpowszechniania dzienników departamentowych oraz duża niejednorodność w systemie prenumeraty tych pism.

Dzienniki departamentowe zawierały głównie materiały urzędowe: dekrety panującego i inne akty organów naczelnych oraz liczne akty terenowych władz administracyjnych. W większości wypadków istniał obszerny dział ogłoszeń i innych materiałów nieurzędowych. Ilość i treść tego rodzaju materiałów odróżniała od siebie poszczególne dzienniki departamentowe. Stosunkowo najwięcej materiałów nieurzędowych (w tym i utworów literackich) ogłaszał bydgoski dziennik departamentowy oraz płocki i łomżyński.

Odnaleziony tekst bardzo ważnego reskryptu ministra spraw wewnętrznych i policji z 24 II 1812 r. pozwolił na scharakteryzowanie przepisów dotyczących wydawania dzienników departamentowych. Znaczenie tego aktu polega przede wszystkim na ujednoczeniu zasad wydawania dzienników departamentowych. Konsekwencją tego reskryptu była możliwość wywierania wyraźnego wpływu organów naczelnych na treść i zawartość czasopism urzędowych. Fakt wydania tej instrukcji dopiero w 1812 r. spowodował, że nie odegrała ona w praktyce większej roli. Część wydawnictw urzędowych, a przede wszystkim dzienniki departamentowe założone w czasach Księstwa, były kontynuowane w okresie Królestwa Polskiego.